Ярослав Стоцький

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕПОРТАЦІЇ

Тернопільський державний технічний університет ім. Івана Пулюя

Проаналізовано переселення (депортація) польського населення із західних областей України в Польщу та українського населення з українських етнічних земель Польщі в Україну (1944-1946 рр.). Досліджено людські та конфесійні втрати в контексті польсько-українського воєнного протистояння.

Дев'ятого вересня 1944 р. в Любліні Голова Ради Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов і керівник Польського Комітету Національного Визволення Едвард Осубка-Моравський підписали Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України.

Ця Угода була наслідком реалізації документів конференції в Тегерані і першим заходом з підготовки до встановлення нових кордонів у Європі. За ним йшли рішення Ялтинської і Потсдамської конференцій про переселення німецького населення з Польщі та Чехословаччини, переселення населення між Чехословаччиною, Угорщиною та Україною.

Згідно з цією Угодою були створені головні представництва уряду УРСР у справах евакуації українського населення і органи Головного Уповноваженого Комітету Національного Визволення з евакуації польського населення – відповідно по два в Луцьку (О. Цоколь і В. Вольський) і в Любліні (М. Підгорний і З. Беднаж). Депортація українців з Польщі тривала два роки: з листопада 1944 р. до липня (включно) 1946 р. Так, у „Заключному звіті Головного Уповноваженого УРСР з евакуації українського населення з території Польщі про виконання Угоди від 9-го вересня 1944 року між Урядом Української РСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі" зазначено, що „вже першого листопада 1944 р. був відправлений перший ешелон з евакуйованими із села Стрільці Грубешівського району, що складався з 28-ми вагонів, у яких було відправлено 78 господарств, що нараховували 290 чоловік... з призначенням на станцію Ново-Хортиця Запорізької області... Починаючи з цього часу, відправлення евакуйованих здійснювалося систематично, не завжди з однаковою

інтенсивністю... і було в основному закінчено 5 липня 1946 р. Останній збірний ешелон був відправлений 12 липня 1946 р. з Владавського району в складі 15 вагонів, у які було навантажено 27 господарств з кількістю осіб 71 ... з призначенням на станцію Дубно Ровенської області" [1]. Із цього „Заключного звіту" випливає, що в УРСР станом на 20 листопада 1946 р. було переселено 482880 осіб [2]. З них у східні області УРСР – 159011 осіб (32,91 %), у західні – 323641 особу (67,02 %), в решту областей – 228 осіб [3]. Розселення переселенців у західних областях України було таким: у Волинській області – 22346 осіб, Дрогобицькій – 33614, Львівській – 57470, Рівненській – 17102, Станіславській – 19749, Тернопільській – 173360 [4]. За фахом ці переселенці розподілялись так: ремісників – 4453, промислових робітників – 1817, сільськогосподарських робітників – 750, транспортних робітників – 735, службовців – 1177, медичних працівників – 118, науковців – 11, вчителів – 762, священнослужителів – 288, інших спеціалістів – 967, селян – 288858, решта переселенців – 182944 осіб – це діти і люди похилого віку [5].

За цей же період (1944-1946 рр.) з території УРСР в Польщу переселено 789982 поляки [6]. Вони були евакуйовані з таких областей: Волинської – 64798 осіб, Рівненської – 69075, Тернопільської – 233617, Станіславської – 77930, Львівської – 218711, Дрогобицької – 115278, Чернівецької – 10573 [7]. Переважна більшість українців Польщі не бажала покидати рідні терени. Але радянська і польська влади, а також бойовики Армії Крайової, інші польські націоналістичні бойові групи актами вбивств, терором, знущаннями і грабунками примушували українців Закерзоння виїжджати в УРСР. Такі ж акції проти поляків західних областей України чинили формування ОУН і УПА, примушуючи поляків виїжджати на територію Польщі.

У контексті цієї загальної статистичної картини депортації поляків із Західної України в Польщу та депортації українців з українських етнічних територій Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя (хоч є незначні статистичні розбіжності між польською, українською і радянською історіографією) нас цікавить конфесійний аспект переселення. Як воно (переселення) змінило релігійну карту Західної України, як відбилася ця акція на долі різних конфесійних громад, священнослужителів, у тому числі й на українських етнічних теренах Польщі. Внаслідок депортаційних процесів, що породили міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти, зазнала значних втрат

УГКЦ. Михайло Козак у „Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх" наводить вражаючі дані про долю духовенства Перемищини і Лемківщини у 1940-х рр. Так, деякі із священиків перед небезпекою цього терору шукали порятунку у східних деканатах Перемишльської єпархії, але й там їх знаходила звіряча рука польських боївок. Така боївка із села Закостілля коло Мостиськ жорстоко вбила отців УГКЦ М. Мацюка, В. Ридоша і П. Саноцького [8]. Натомість деякі священики УГКЦ з українського боку кордону думали, що врятуються на польському боці, але тут вони знаходили смерть від польських банд. Така сумна доля спіткала, зокрема, отців П. Вовка у Горинці, Д. Німиловича у Грабівці, В. Лемця у Павлокомі, М. Мазура у Карнавці, Б. Семкова у Кречовичах [9] та ін.

Безжалісним терором з боку польського збройного підпілля було охоплено весь український етнічний терен, особливо Надсяння і Холмщину. Тут з весни 1945 р. трагедії не уникнуло жодне село. М. Козак подає тільки ті села, в яких загинуло понад 100 осіб української національності: Берест – коло 300 осіб, Ласків – коло 200, Модринь – коло 120, Шиховичі – коло 200, Сарин – коло 700 (23.03.1944), Ліски – коло 120 (23.03.1944), Верховини – 194 (06.06.1945), Вербиця – коло 100, Журавці – 102, Мриглоди – 62 вояки УПА (06.06.1945), Горасць – коло 160, Добра – 94 (11.04 і 22.07.1945 та 19.01.1946), Заліська Воля – 160, Малковичі – 144 (17/18.04.1945), Скопів – коло 120 (06.03.1945), Павлокома – 364 (03.03.1945), Березка (11.04.1945), Завадка Морохівська – 106 (1946: 25.01, 28.03, 14.04), Пискоровичі – 356 (17.04.1945). Загальне число жертв серед українців становить від 8 до 10 тисяч [10] від рук підпільних формувань Армії Крайової та Батальйонів Хлопських. Ця цифра не підсилена архівними даними й закономірно виникають певні сумніви. Натомість більш імовірними є дані, оперті на архівні джерела, які наводить Михайло Горний в монографії „Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у XX ст." Він констатує, що польські підпільні загони з 15 листопада 1944 р. до 12 липня 1946 р. вчинили 180 збройних нападів на українські села і вбили 4670 українців, 47 осіб повісили або втопили, 304 українських села спалили та пограбували 2268 українських сімей [11]. А. Щесняк і В. Шота в книзі „Дорога в нікуди" твердять, що за цей же період від рук українських збройних підпільних формувань загинуло 583 особи польської національності: 117 у 1944 р., 368 у 1945 р., 98 у 1946 р. [12]. Окрім цих втрат, згідно з директивою НКВС-НКДБ УРСР № 10

– оп. від 5 січня 1945 р., було заарештовано і ешелоновано в табори 3461 громадянина польської національності за період від 1945 р. до 15 квітня 1946 р. З них органами НКВС було заарештовано 1919 осіб, а НКДБ – 1542 особи, з таких областей: Львівської – 2206 осіб, Дрогобицької – 919, Рівненської – 148, Волинської – 135, Чернівецької – 53 [13]. Як бачимо, різниця у втратах з обох сторін суттєва, і це не просто різниця, це не просто цифри, а це реальний прояв ненависті, жорстокості, нелюдскості.

Із 482 тисяч депортованих до УРСР українців більшість становили греко-католики Перемишльської єпархії і Апостольської Адміністрації Лемківщини. Разом ці дві інституції на 1939 р. налічували: 54 деканати, 767 парохій та 1320158 вірних. Але у зв'язку з падінням у жовтні 1939 р. II Речі Посполитої до УРСР із цього загального числа відійшло 20 деканатів, 416 парохій, 808712 вірних, а на території Польщі залишилося 34 деканати, з них 25 Перемишльської єпархії і 9 деканатів Апостольської Адміністрації Лемківщини (122 парохіяльні церкви, 74 дочірні церкви, 106419 вірних [14], 124 священики [15]), 351 парохія (разом з Апостольською Адміністрацією Лемківщини), 511466 вірних (включно з вірними 9 деканатів Апостольської Адміністрації Лемківщини). Після 1945 р. у Польщі формально, але не реально (депортація), налічувалося: 34 деканати, 351 парохіяльна церква, 285 дочірніх церков, 51 капличка (разом 687 церковних споруд) і 511446 вірних УГКЦ [16].

М. Козак подає відомості про 60 вбитих або закатованих єпископів і священиків [17] Перемишльської єпархії у 1939-1955 рр. Виокремивши їх за періодами, бачимо, що у 1939-1943 рр. загинуло 11 отців, у 1944-1946 рр. (під час депортації) – 34 отці, у 1947-1955 рр. (операція „Вісла", репресії UB (служби безпеки ПНР) і НКВС) – 11 отців. Роки загиблих решти отців: В. Веселого, В. Козловського, А. Радьо, Р. Решетило – точно не встановлено. Це число 60 загиблих священнослужителів Перемишльської єпархії УГКЦ не є остаточним, бо вже в середині 2000 р. з подачі Анізії Стех з Торонто та з ініціативи згаданого М. Козака у стіну архікатедрального собору Івана Хрестителя у Перемишлі було вмуровано мармурову дошку, на якій увічнено імена 64-х греко-католицьких священиків-мучеників. Вона ж у альманасі „Київська Церква" (№ 2 – 3 за 2001 р.) на стор. 134 – 137 подає число 69 замордованих у 1940-1948 рр. єпископів і священиків УГКЦ на теренах Закерзоння. Не оминула ця чаша мучеництва й єпископів

даної єпархії Йосафата Коциловського і Григорія Лакоту, що були остаточно заарештовані відповідно 25 і 26 червня 1946 р. польською владою і передані радянському МДБ. 17 грудня 1947 р. у київській в'язниці помре владика Йосафат, а через три роки в таборі Абас у Воркуті – єпископ Григорій.

Якщо підсумувати мартирологію західної частини Перемишльської єпархії у вищезазначених роках, то було вбито коло 60 священиків і понад 70 репресовано (тільки під час операції „Вісла" в концтаборі Явожно було ув'язнено 22 греко-католицькі священики, а один з них, о. О. Колянковський, за надання релігійних послуг воякам УПА Військовим Судом у Кракові був засуджений на 15 років і помер в ув'язненні в Штумі 1953 р. [18]. Разом з ними у цьому колишньому SS-lager Dachsgrube, колишній Філії Аушвіц-Освєнцім, було ув'язнено й 5 православних священиків. Середній вік вбитого духовенства УГКЦ не перевищував 50 років. Отже, польським військом, міліцією, підпіллям АК було вбито 41 священика, 3 – померли у в'язницях, 9 – у сибірських таборах, 1 – у німецькому таборі, 10 – у радянських в'язницях НКВС [19] чи МДБ. Фактично після операції „Вісла" УГКЦ була позбавлена реального існування, хоч державних чи ватиканських документів про її ліквідацію не було жодних. Окрім людських і моральних жертв греко-католики у Польщі зазнали ще й значних (величезних) матеріальних втрат. Цьому передувала певна низка декретів і розпоряджень. Так, восени 1945 р. Курія Перемишльського єпископа латинського обряду видала розпорядження про прийняття пустуючих церков найближчими римо-католицькими парохіями і трактування цих же церков як філій даних парохій. Для того щоб хоч якось врегулювати становище греко-католиків у Польщі, 25 жовтня 1946 р. папа Пій XII надав кардиналам Августові Гльонду і Адамові Сапізі (Краківському митрополитові) надзвичайні уповноваження у відносинах з греко-католицьким духовенством, котрі (уповноваження) дозволяли священнослужителям УГКЦ проводити літургії та інші релігійні послуги в латинському костьолі без необхідності зміни обряду [20]. Мотивуючи тим, що значна більшість греко-католицького населення Польщі переселена в УРСР, а церкви постують, рухоме і нерухоме майно колишніх парохій УГКЦ є безгоспне, але оскільки все це є власністю Католицької Церкви, то воно повинно бути в розпорядженні і під опікою місцевого латинського єпископа і духовенства, – таку власне мотивацію-прохання до державної влади

від 15 березня 1947 р. подав єпископ Францішек Барда з Перемишля [21]. Але влада мала на це свій погляд. І 5 вересня 1947 р. опублікувала декрет про перехід у власність держави майна, що залишалося після осіб, які виїхали до СРСР. Цей декрет стверджував, що з цієї причини перестали існувати парохії й інституції УГКЦ. А все залишене після них майно переходить у власність держави [22]. Але цим декретом все ж частково скористалася римо-католицька церква і Польська автокефальна православна церква, що стали власниками значного числа храмів УГКЦ. А державний декрет з вересня 1949 р. „Dekret o obronie wolnosci sumienia i wyznania" [23] („Декрет про захист свободи совісті і визнання") не допускав переходу майна Греко-католицької церкви до латинської і тим самим підтверджував виняткове право власності держави на майно Перемишльської єпархії і Апостольської Адміністрації Лемківщини УГКЦ.

Отже, М. Козак, спираючись на книгу О. Іванусіва „Церква в руїні" (1985), трактує, що доля 689 греко-католицьких храмів, що після 1945 р. залишились у Польщі, була такою:

- повністю знищено – 304 (44 %);
- перейняла у своє користування римо-католицька церква – 245 (35,6 %);
- перейняла для свого користування Польська автокефальна православна церква – 28 (4,1 %);
- пустуючі храми – 34 (5 %);
- храми у використані не за призначенням (для державно-господарських потреб) – 69 (10 %);
- храми, перенесені до скансенів або залишились під охороною як пам'ятки культури – 9 (1,3 %) [24].

Принагідно слід зазначити, що в процесі акції „Вісла" з 28 квітня до 28 липня 1947 р. з українських етнічних теренів на західні і північні землі Польщі було виселено 140575 українців, з них коло 100 тисяч – вірні УГКЦ, з якими переселено 62 священика. Це духовенство було безпосередньо підпорядковане генеральному вікарієві Перемишльської єпархії УГКЦ о. Василю Гринику і генеральному вікарієві Апостольської Адміністрації Лемківщини о. Андрієві Залупку, що, у свою чергу, підпорядковувались примасу Польщі кардиналові Августові Гльонді, а після його смерті, – з грудня 1948 р., – новому примасові Стефану Вишенському [25]. Становище українців-мирян на нових і чужих теренах та його

духовенства було насичене постійним відчуттям злоби, приниження, другорядності до них не тільки польської людності, органів влади, але й частково католицького духовенства [26].

Таким чином, з вищенаведених даних можна більш-менш приблизно обчислити вектори примусового руху духовенства УГКЦ Перемишльської єпархії і Апостольської Адміністрації Лемківщини у 1944-1947 рр. Якщо взяти за базове число 351 парохію цих інституцій на 1939-1944 рр. з урахуванням, що одну парохію обслуговував один священик, то виходить, що на кінець 1947 р. у Польщі залишилось на волі 62 священики УГКЦ, було вбито 64 отці, 70 репресовано польською владою (в це число входять і ті 22 ув'язненні священики в концтаборі у Явожно, утримувані там до кінця 1948 р.), та враховуючи природні втрати, можна погодитись із Мареком Зіулковським, що на кінець 1947 р. в Польщі загально залишилось коло 115 священиків УГКЦ [27].

Характерними рисами цього періоду для духовенства і вірних УГКЦ в Польщі була сувора ізоляція, умовно кажучи, від зовнішнього світу, а також неприязнь прокомуністичної влади Польщі і польського суспільства до всього українського. Цей лід недоброзичливості до українства почав візіорично танути тільки аж з 1956 р., коли українцям було дозволено повертатися на терени, з яких їх було виселено під час операції „Вісла" 1947 р. Але реальна ненависть до українців польського суспільства все ж залишилась, про що свідчить хоча б спроба духовенства УГКЦ відновити свою церкву у Польщі. Тому вона змушена була існувати в межах римо-католицького костьолу. У 1957 р. Апостольська Столиця довірила примасові Польщі опіку над греко-католиками в Польщі. Від імені примаса справами східного обряду керував генеральний вікарій для греко-католиків із осідком при катедрі в Перемишлі. Це, в такий туманний спосіб, свідчило про існування Перемишльської єпархії УГКЦ. Наступного року римо-католицька духовна влада дозволила греко-католицькому духовенству (а було його тоді коло 25 осіб [28]) створити свої релігійні осередки.

З документів цього періоду також випливає, що деяка кількість духовенства УГКЦ виїхала у 1944-1946 рр. на Захід (самостійно або із загонами УПА), а решту отців було депортовано разом з їхніми парохіянами в Україну. Отже, з цих загальних підрахунків виходить, що таких було приблизно 150 осіб. Їхня доля в УРСР мала кілька шляхів розв'язку: влитись в УГКЦ Станіславської єпархії або

Львівської єпархії, і це до 1946 р. було реальним; возз'єднатися із РПЦ після 8-10.03.1946 р. або незадовго до цього Львівського псевдособору; не возз'єднатися із РПЦ і бути або репресованими у табори Сибіру, або перейти у підпілля. Ось така була у них свобода вибору у „вільній" країні СРСР.

Дещо інакшою була доля автокефального православного духовенства Холмщини і Підляшшя. На 1944 р. Холмсько-Підляська православна єпархія налічувала 183 парохії, 162 храми, 172 священики, 20 дияконів, що обслуговували 320 тис. українського населення [29]. Очолював цю єпархію з листопада 1940 р. архієпископ Іларіон (Іван Огієнко). Ця єпархія разом із своїми вірними почала зазнавати втрат від польських збройних підпільних загонів Армії Крайової, Батальйонів Хлопських та інших боївок ще у 1942-1943 рр. Тоді жертвами польського терору стали 12 священиків, 10 дяків [30], сотні українців – активістів громадсько-політичних організацій, тисячі осіб мирного населення. Внаслідок цього масового жорстокого терору польських збройних формувань проти українства Холмщини і Підляшшя тут на середину 1944 р. припинило своє існування 80 відсотків українських шкіл, 50 відсотків кооперативних установ і коло 20 відсотків православних парохій. У процесі депортації українсько-польського населення у 1944-1946 рр. більшість православного духовенства Холмсько-Підляської єпархії разом із своїми парохіянами переїхала в Україну. Тут це духовенство продовжило свою пастирську службу, і це можна стверджувати для більшості духовенства, що опинилося в кордонах УРСР. Але реалізація їхнього служіння не була однозначною, тому що опинившись у межах Волинсько-Рівненської єпархії РПЦ, не всі священнослужителі побажали увійти в структуру Московського патріархату. Так, 13 священиків і 5 дияконів заявили владиці Миколі (Чуфаровському) про свою належність до Автономної церкви, а 23 священики і 2 диякони – до Автокефальної церкви. Але під тиском органів влади і благочинних поступово владика Микола перерукоположив понад сто колишніх автокефальних і автономних священнослужителів. Цей процес не був досить активним, бо як випливає з доносу Локачинського благочинного протоєрея Павла Борисевича на ім'я уповноваженого Ради РПЦ у Волинській області Михайла Діденка у кінці 1945 р., із 19 парохій його благочиння лише 3 не перебували в юрисдикції владики митрополита Автокефальної церкви Полікарпа (Сікорського), а після визволення „...майже всі

визнають патріаршу юрисдикцію" [31]. Частина з цього духовенства переїхала в інші єпархії РПЦ як України, так і Росії, незначна кількість духовенства Холмсько-Підляської єпархії зуміла під час депортації емігрувати на Захід. Але певну частину депортованого духовенства згаданий уповноважений М. Діденко зараховував до солідарних з українськими націоналістами, особливо тих, що були висвячені владикою Полікарпом і проводили служби українською мовою, а це означає, що над ними висів дамоклів меч НКВС чи НКДБ, і він таки впав на їхні голови у 1944-1950 рр., коли було заарештовано і засуджено 42 священики і диякони УАПЦ [32]. Натомість та частина духовенства Волинсько-Рівненської єпархії РПЦ, що погодилась на співробітництво з тоталітарним режимом, активно використовувалася для здійснення радянської церковної політики щодо УГКЦ. Це „прорадянське" духовенство обіймало важливі посади у Львівській, Тернопільській, Станіславській (Івано-Франківській) областях. Що ж, кожен сам вибирає дорогу. Українці...

Отже, депортація 1944-1946 рр., а згодом ще й операція „Вісла" 1947 р. переламали життя українців на своїх етнічних землях у Польщі і ледь їх не стерли з релігійної карти цієї країни. Щоб не бути однобічним, варто прослідкувати, хоча б епізодично, а як депортація 1941-1946 рр. зачепила римо-католицьку церкву і її вірних на території України.

6 травня 1944 р. Л. Берія, на вимогу Й. Сталіна, підготував таємний документ, що розкривав становище римо-католицької церкви в СРСР. З цієї інформації випливало, що в СРСР діяло тільки два костьоли: один у Москві на Малій Луб'янці – для релігійних потреб дипломатичних корпусів, парохом якого був о. Леопольд Браук (громадянин США); другий в Ленінграді у Ковельському провулку – для духовних потреб місцевої громади, парохом якого був громадянин Франції о. Флоріан, прихильник генерала де Голля, і з цієї причини він у 1941 р. виїхав у війська генерала на Близький Схід. Ця інформація не враховувала становища римо-католиків на окупованих гітлерівцями територіях УРСР і БРСР. Крім того, у цьому документі було подано становище РКЦ в СРСР у 1914-1942 рр. [33].

Але зрозуміло, що з просуненням фронту бойових дій на Захід, Й. Сталіна цікавило становище РКЦ у Прибалтиці, Білорусії й Україні, власне, на західних її теренах. Бо на 1939 р. у Радянській Україні усі костьольні інституції були знищені. Тому відомство Л. Берії почало збирати інформацію у щойно визволених краях. Для

полегшення й контролю за релігійним становищем у цих республіках було створено 19.05.1944 р. Раду у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР, яку згодом очолив полковник НКДБ Іван Полянський. В одній із своїх таємних інструкцій для уповноважених Ради у справах релігійних культів в Україні, Білорусії, Естонії, Литві і Латвії від 10.06.1945 р. він рекомендує їм таке: „У щоденній роботі для вирішення тих питань, які висуває перед вами духовенство римо-католицької церкви, Вам необхідно мати на увазі, що римо-католицьке духовенство завжди було налаштоване вороже у відношенні до Радянської влади. Папський престол із Ватиканського палацу систематично організовував нападки у різних формах проти СРСР" [34].

Отже, про жодну толерантність до римо-католицької церкви, тим більше в ході українсько-польської депортації, не могло бути й мови. У цьому контексті Лукаш Корда, спираючись на Я. Чернякевіча, наводить дані, що у 1944-1948 рр. депортовано до Польщі 5652 духовні особи (священиків, ієромонахів, братів і сестер різних орденів і згромаджень), у тому числі з Литви – 752, Білорусії – 304, України – 2493, з інших теренів СРСР – 2103 особи [35]. Дані щодо України стосуються виключно західних областей республіки.

Сподіватися на точну, несуперечливу статистику (і це для нас не є основним), коли тривають міграційні процеси, не випадає. Так, наприклад, після встановлення кордону між Польщею і СРСР у 1945 р. на території Західної України залишилося 408 парохій Львівської архідієцезії, 133 – Луцької дієцезії і 75 – Перемишльської дієцезії [36]. Це дані польських джерел. Натомість уповноважений у справах релігійних культів в УРСР П. Вільховий на ім'я І. Полянського 13.11.1945 р. надіслав інформаційний звіт, в якому було зазначено, що на червень 1945 р. було виявлено 652 громади римо-католиків, в яких служило 542 священики, з них: 1 єпископ, 428 ксьондзів, 84 каноніки, 29 деканів [37]. А на вересень 1945 р. ці дані вже дещо змінилися. Римо-католицьких громад налічувалося 594, духовенства – 451, з них: 1 єпископ, 20 деканів, 338 ксьондзів, 83 каноніки [38]. Це загальне зменшення було пов'язане з наступним виїздом поляків у Польщу.

Згодом, у цьому контексті, П Вільховий зробив порівняння, з якого випливає, що якщо у першій половині 1945 р. у західних областях України РКЦ налічувала 1099 діючих релігійних громад, які обслуговувало 754 ксьондзи і 1 архієпископ Львівської архідієцезії

Евгеніюш Базяк, то, внаслідок депортації поляків до Польщі, на кінець 1945 р. залишилося 227 громад, які обслуговувало 135 ксьондзів на чолі з архібіскупом Е. Базяком [39]. Як же ця ситуація виглядала безпосередньо у Львівській, Тернопільській, Станіславській областях?

Загалом Львівська архідієцезія, яку до листопада 1944 р. очолював архієпископ Твардовський, а після його смерті – архієпископ Евгеніюш Базяк, в 1939 р. налічувала 28 деканатів, географія котрих по областях була такою: 10 деканатів у Львівській області, 8 – у Тернопільській, 7 – у Станіславській, 3 – у Дрогобицькій. Ці деканати сумарно налічували 400 парохій, 434 костьоли, 675 каплиць (дочірніх парохіяльних костьолів), 754 священики, духовну семінарію (у жовтні 1945 р. переїхала у Польщу), теологічний факультет у теперішньому університеті ім. І. Франка, велику друкарню і понад 5 тис. гектарів орної землі і лісу. У керівну курію входили, крім архієпископа, канцлер о. Галуневич, нотаріус о. Чесоцький, секретар о. Гумоль. Цю курію владика Е. Базяк розпустив восени 1945 р. [40].

Римо-католицькі деканати Львівщини налічували на кінець 1944 р. 285 костьолів, з них 124 – парохіяльних і 161 – дочірніх (так званих каплиць), в яких служило 180 ксьондзів [41], не включаючи сюди чернецтва. Його, в свою чергу, налічувалося: 486 черниць, 22 жіночих монастирів, 21 філіал жіночих монастирів, 166 ченців і 17 чоловічих монастирів [42]. Масова депортація духовенства і чернецтва РКЦ з Львівщини проходила під наглядом не тільки відповідних органів, але й уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Львівській області П. Кучерявого. Він у своєму таємному звіті на ім'я уповноваженого Ради у справах релігійних культів по УРСР П.А. Вільхового інформував, що депортацію духовенства РКЦ розбито на три етапи, а точніше – три поїзди. Отже, першим спеціальним поїздом 25 квітня 1946 р. виїхало 219 осіб священиків, монахинь і монахів із всіма своїми атрибутами. Цим же поїздом виїхав архієпископ Евгеніюш Базяк, котрому було подано м'який вагон, що охоронявся до часу відправки. Владику Е. Базяка згаданий уповноважений Кучерявий особисто відвіз автомобілем на вокзал, де владика тепло з ним попрощався і подякував в його особі Радянському урядові і товаришеві Й. Сталіну за добродушне ставлення до польського населення і римо-католицького духовенства [43]. Життя – театр наповнений фарсом.

Другий етап виїзду відбувся 14 травня того року, й тоді також спеціальним поїздом виїхало 353 ксьондзи, ченці і черниці, а також 160 старців монастирів. І третій етап, – кінець травня – початок червня, – коли мало виїхати (і виїхало) майже все духовенство і чернецтво РКЦ Львівщини.

Таким чином, було депортовано в Польщу понад 200 тис. поляків і майже повністю паралізовано усю структуру Львівської архієпархії, духовенство якої також було депортовано. Отже, на кінець 1946 р. у Львівській області налічувалося від 16 до 20 тис. римо-католиків, 7 діючих костьолів, з них 4 – у м. Львові і 3 – у Золочеві, Поморянах і в с. Дунаїв Поморянського району [44]. У них служило 8 священиків, яким допомагали 4 черниці [45]. Тимчасовою пусткою стали понад 200 храмів РКЦ. Їх обласний уповноважений Ради у справах релігійних культів разом із державною комісією для майбутнього використання або невикористання поділили на три категорії. До першої категорії належали костьоли, що представляли історичну, художню і архітектурну цінність і які рекомендувалося зберегти і використати як музеї, філіали музеїв або як заповідники. До другої категорії зараховувались ті храми, які можна використовувати державними організаціями для господарських і культурних потреб не порушуючи їхньої внутрішньої будови і фасадів без дозволу на це відповідної компетентної комісії. Натомість, до третьої категорії відносились ті храми і монастирські приміщення, які дозволялося використовувати з пункту бачення міської, районних і обласної ради депутатів трудящих, тобто як приміщення культурно-освітнього призначення, склади та ін. Вся релігійна атрибутика, посуд, книги, меблі та інше майно з костьолів третьої категорії повинні були бути перевезені в один костьол і там зберігатися як фонд. Щодо меблів та інших речей, то зберігатися мало в костьолах першої категорії тільки те, що представляло історичну і художню цінність. Решту передавалося в державний фонд для реалізації за рішенням облвиконкому. Наприклад, якщо взяти по м. Львову, то римо-католицькі храми і монастирі за рішенням міськради і облради використовувались як житловий фонд радянськими (державними) організаціями для дитячої трудколонії, студентських гуртожитків, дитячих будинків, домів пристарілих та інвалідів війни, робітничих гуртожитків, академії наук, держархіву, лікарень і т. п. [46]. Та більшість костьолів і монастирських приміщень використовувались

як клуби, бібліотеки, читальні, кінотеатри, спортивні зали, зерносклади, склади, бази.

У Тернопільській області, за даними (до того попередніми, тобто не повними) обласного уповноваженого Ради у справах релігійних культів І. Чирви, у 1945 р. діяло 229 костьолів, які обслуговувало 111 священиків [47], а також знаходилось 4 чоловічі монастирі із 61 ченцем і 4 жіночі монастирі із 30 черницями [48]. Тоді ж у Польщу виїхало 50 ксьондзів. А на 1 грудня 1945 р., у зв'язку з депортацією, в області діючими були 131 костьол, які обслуговували 61 священик [49]. Процес депортації тривав, польська людність виїжджала у Польщу, а з нею і її римо-католицьке духовенство і чернецтво. Тож, на 20 червня 1946 р. Тернопільщину покинуло 107263 поляки, у тому числі 48 священиків, 151 черниця і 8 ченців [50]. На кінець 1946 р. з Тернопільщини (загально) виїхало у Польщу понад 230 тис. осіб і залишилося коло 3 тис. римо-католиків. Разом з ними залишилось 7 ксьондзів на 10 діючих римо-католицьких громад, що знаходились у містах Тернопіль, Кременець, Шумськ, Борщів, Збараж, Підволочиськ і селах Ридодуби та Хом'яківка Білобожницького району, Лосяч Скала-Подільського району, Ковалівка Борщівського району [51].

З аналізу інших статистичних даних обласного уповноваженого випливає, що на Тернопільщині на 1945 р. було 316 релігійних громад, що мали у своєму користуванні 270 костьолів і 45 каплиць (дочірніх храмів) [52]. Отже, пустуючими на кінець 1946 р. в області було 260 костьолів і 45 каплиць, які влада планувала використати під культурні й освітні заклади та господарські приміщення. З них ще на 1.07.1945 р. 49 костьолів було зруйновано [53]. Присутність, нехай порівняно незначна, римо-католицизму на Тернопільщині насторожувала обласного уповноваженого, бо „якщо взяти до уваги фанатизм віруючих цієї Церкви і ту обставину, що частина священиків спеціально залишена духовним центром в СРСР для відповідної роботи серед віруючих, котрі не виїхали в Польщу", то, як далі зазначає уповноважений, „... ця обставина змушує бути особливо пильним і систематично вивчати діяльність духовенства та церковного активу вказаної Церкви" [54].

Напередодні Другої світової війни Станіславщина налічувала 191608 римо-католиків, 207 костьолів, 14 монастирів, 85 парохій та 155 ксьондзів [55]. На 1.10.1944 р. в області було 131 громада РКЦ [56]. Із 14 монастирів п'ять знаходилось у Станіславі: головний монастир Єзуїтів – 5 ченців, жіночі монастирі сестер Альбертинок – 8

черниць, сестер Служебниць – 4, сестер Уршулянок – 9, сестер Милосердя – 5 [57]. На початок 1945 р. діючими було тільки 65 костьолів [58], а на кінець першого півріччя того ж року залишилося лише 53 римо-католицькі громади [59].

Як бачимо, процес депортації прямо пропорційно і дуже динамічно вплинув на зменшення присутності віруючих та їхніх громад включно із духовенством на теренах Станіславської області. Врешті, за даними уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Станіславській області П. Т. Сердюченка, на 1.04.1947 р. в області діяло тільки 6 громад РКЦ, 2 ксьондзи, що проводили відправи у 5 діючих костьолах: у Станіславі, Бурштині, Болехові, Букачівцях, Ценяві, а громада римо-католиків з Кутів використовувала костьол у Вижниці [60], як незареєстрований. Чисельність цих громад становила понад 2 тис. віруючих. Той же уповноважений 12.03.1947 р. інформував свого республіканського керівника П. Вільхового, що за даними райвиконкомів на 1.01.1947 р. в області налічувалось 131 костьол РКЦ, з них 3 – діючі, у містах Станіславі, Букачівцях і Бурштині; 8 – вже зайняті під складські приміщення; 120 – поки що пустуючі [61]. Тут же обласний уповноважений зазначає, що згідно з його висновками і проханнями-пропозиціями облвиконкому, Рада у справах релігійних культів санкціонувала передачу 23 костьолів під культурно-освітні потреби (райклуби, райкінотеатри, сільські клуби, школи). Отже, пустуючими залишилось тільки 97 костьолів. Одночасно, під час депортації поляків у Польщу, цей же уповноважений дав таємне письмове доручення усім головам райвиконкомів від 1.10.1945 р. за № 02/332 про прийом райвиконкомами від від'їжджаючих у Польщу ксьондзів по актах як костьолів, так і культового майна. Також райвиконкоми повинні були забезпечити охорону костьолів і культового майна, яке залишилося після від'їзду римо-католиків у Польщу. Було вказано, що костьоли без дозволу Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР займати не можна [62].

Але ця вищенаведена статистика зменшення римо-католицизму в західноукраїнських землях не відображає тієї трагедії депортації українського населення з Польщі і польського населення з України, якщо не звернутися розумом і серцем до людських доль депортованих. Вікова ненависть поляків до українців та українців до поляків не по-людськи, не по-християнськи гостро проявилася в акціях терору, грабунках, спалених селах, зрештою, у поодиноких і

масових вбивствах один одного. І як завжди буває в історії, виграла третя сторона – Кремль, з його антигуманною теорією і практикою комуністичної, атеїстичної ідеології. Польська прокомуністична влада очистила для свого правління ґрунт від націонал-патріотичного українства і його духовної опори – українського греко-католицизму та українського православного автокефалізму, а комуністична влада Москви, Києва і місцевих партійців – від свободолюбивої польськості та її духовної і національної опори – римо-католицької церкви. Ці маленькі острівці греко-католиків у Польщі і римо-католиків у Західній Україні, що залишилися після депортації, розпалити вогонь національного духовного патріотизму в комуністичному тоталітарному середовищі вже не могли, тому для них першочерговим стало не допустити повного, остаточного згасання цього вогню, цього життєдайного, вже зовсім невеличкого вогнища, своєї самобутності, своєї тожсамості. Та виникає знову й знову запитання: невже українське військове підпілля, невже польське військове підпілля, як зрештою й легальне Військо Польське, не розуміли, не усвідомлювали і в 1943 р., і в 1944-1946 рр., що взаємне винищення один одного і – що найтрагічніше – мирного, по суті ні в чому невинного населення є не тільки непрощенним гріхом. А що з цього (винищення) переможцем вийде третій – Москва? Невже історія на подіях минулого справді не вчить майбутнього і теперішнього? Невже ця ненависть одного християнського народу до іншого християнського народу стала генетичною, затуманила розум і серце? Чому?! Це ж була середина XX ст. Зовсім недавно. На очах мого батька, тоді 13-річного хлопчини, що здобував свій кусень хліба, будучи напівсиротою, на фільварку польського пана у Застінці, про якого завжди з пошаною згадував, як про чесну й справедливу людину. І ця чесність, справедливість, гуманність пронизувала ж українсько-польські відносини і у міжвоєнний період і до нього. Бо були ж мішані етнічно-конфесійні шлюби, пошана до традицій і обрядів один одного. Були. Недовго. Напередодні. За мить до IV-го поділу Польщі, за мить до волинської різанини, за мить до акції „Вісла". Були... Прагнення свободи, навіть ілюзорної, на жаль, виборювалося „залізом і кров'ю". Антигуманно. Не по-християнськи. Є тільки два види приматів на землі, що знищують і поїдають собі подібних: це мавпи і люди... Жахіття трагедії депортації безпосередньо відбилися на долі духовенства як РКЦ, так і УГКЦ, а також українських автокефальних православних священиків.

Духовенство гинуло разом із своїми парохіянами, починаючи ще з 1943 р. Так, у жовтні того року в Грубешівському повіті від рук польських бойовиків загинули отці Сергій Захарчук, Микола Гальць, Іван Панчук. Тоді ж, у другій половині 1943 р., у Замістському повіті загинули отці Олексій Марцинкевич із Шевні і дяк Андрій Мицик із Лащева [63]. 10.03.1944 р. під час нападу польських збройних підпільних формувань на Ласків Грубешівського повіту разом із 200 мешканцям села загинув о. Лев Коропчук [64].

Також ще під час німецької окупації польське підпілля на Перемищині, Ярославщині і Любачівщині вбило священиків УГКЦ отців М. Головача, Я. Кнейчука, М. Ліськовича, Д. Німиловича, Б. Семківа, І. Федевича, С. Шалаша, Я. Щирбу. Отці М. Мацюк, В. Ридош і П. Саноцький, як вже згадувалося раніше, переїхали у східну частину (українську) Перемишльської єпархії, але й там у 1944-1945 рр. загинули від польської боївки з с. Закостілля коло Мостиськ [65]. Інші священики шукали порятунку в західній частині (польській) цієї ж єпархії, але не знаходили, бо гинули від польських банд. Це отці П. Вовк у Горинці, Д. Німилович у Грабівці, В. Лемцьо в Павлокомі, М. Мазур в Тарнавці, Б. Семків у Кречовичах [66], А. Слюсарчик з Люблинця, І. Дем'янчик із Скопова, О. Білик з Березки [67] та ін. Жорстокість не знає межі, бо згаданого о. В. Лемця з Павлокоми польські бандити обкрутили колючим дротом, прив'язали коневі до хвоста й так ганяли по полю, поки отець не упокоївся [68].

10.08.1944 р. польською боївкою був вбитий о. Микола Ліскевич з Дошниці Дуклянського деканату Апостольської Адміністратори Лемківщини [69], 10.07.1945 р. під час нападу Війська Польського на Дрезно загинув з родиною о. М. Думанський, парох з Костарівців [70].

Милосердя не було й з українського боку до польського населення й римо-католицького духовенства. Наведу кілька прикладів звірств бойовиків Української повстанської армії, учинених у Тернопільській області під час депортації римо-католицького духовенства. Так, 23.11.1944 р. у с. Сороцьке Теребовлянського району під час похорону бійця винищувального батальйону Кобильника (а поляки становили більшість у цих батальйонах, що були підпорядковані НКВС і сприяли як боротьбі проти загонів УПА, так і захисту від цих загонів польських сіл і тих польських родин, що не бажали виїжджати у Польщу) по похоронній процесії, з будинків, вилучених

на виселення у членів родин УПА Чуйки та інших, було відкрито кулеметний вогонь, яким одразу ж були вбиті ксьондз Джизда і 9 жінок. Між „стрибками" (так місцеве населення називало бійців винищувальних батальйонів) і нападаючими зав'язався бій. Та інша група бойовиків УПА в той же час напала на будинки, де проживали родини „стрибків". Внаслідок цієї терористичної акції під час похоронної процесії було вбито 13 осіб місцевого польського населення і 15 осіб у будинках [71].

У різдвяну ніч 24.12.1944 р. загін УПА напав на село Ігровиця Великоглибоцького району. Під час нападу ксьондза пароха Станіслава Щепанкевича, його матір, брата і сестру було по-звірячому порубано сокирами і ножами. Така ж доля не оминула 85 осіб поляків, а проборство було зруйновано й підпалено [72].

2 лютого 1945 р., коло опівночі, вояки УПА напали на с. Червоногради Товстенського району і вбили ксьондза Юраша, 48 поляків, поранили понад 20 осіб та через збройний опір „стрибків" не захопили села і відійшли до монастиря сестер Шариток у Ниркові, де замордували двох черниць [73].

Подібні приклади терору УПА проти польського населення і римо-католицького духовенства можна навести й з інших західноукраїнських областей.

Щоб прискорити процес депортації поляків, НКВС і НКДБ також почали застосовувати свої методи і насамперед проти римо-католицького духовенства, що користувалося авторитетом у своїх парохіян. Тож не дивно, що Народний Комісар Державної Безпеки УРСР Сергій Савченко в рапорті від 3.02.1945 р. на ім'я М. Хрущова зазначав, що „активну підтримку польським націоналістичним організаціям в їх діяльності, яка спрямована на зірвання Люблінської угоди, всюди надавало римо-католицьке духовенство, серед якого виявлено велику кількість учасників АК, ендеків і членів інших антирадянських організацій. Ряд римо-католицьких ксьондзів (арештованих нами: архієпископ Шеленджек, ксьондзи Буковінській, Голандзовський, Гладишевич, Бохенек, Хвірут та ін.) проводили активну антирадянську націоналістичну пропаганду під час служби божої в костьолах. Під час арешту деяких з них і під час обшуків в деяких костьольних приміщеннях були конфісковані документи підпільних польських організацій, нелегальні газети, листівки, зброя, друкарські машини і засоби радіозв'язку. Під час арешту учасника АК ксьондза Драбина, який був референтом інформації підпільної

газети „Подгалянин", у самбірському костьолі було знайдено і конфісковано склад медикаментів АК, загальною вагою біля 12 пудів. У ксьондза Келлєра в домініканському монастирі у Львові конфісковано антирадянські листівки. Під час обшуку в келії настоятеля монастиря Кармелітів у Львові ксьондза Пєтинського було виявлено схований і замаскований у стіні сейф, де були два радіоприймачі, великий запас харчів. Із зізнань заарештованих в Долині Станіславської області активних учасників АК Смаговича і Стжало, в яких було конфісковано велику кількість зброї, захованої в спеціальних криївках, з'ясувалося, що частина зброї переховується в ксьондзів м. Долина – Смолюка та Сариса. Готуємо їх арешт" [74].

Подібні факти антирадянської діяльності римо-католицького духовенства відмічаються і в інших місцевостях областей Західної України.

Зрозуміло, що ці та інші арешти римо-католицького духовенства викликали обурення й протести як польського населення, так і Люблінського уряду. Але одночасно вони остаточно відкрили очі полякам на сувору реальність кліщів радянської тоталітарної дійсності. Ця дійсність все ж давала шанс: або дорога в Сибір, або виїзд (якнайшвидший) у Польщу. Польське населення вибрало останній, тим більше, що як ми зазначали вище, його до цього підганяв й жорстокий терор УПА. Тому якщо у 1944 р. депортація була млявою, то дії НКДБ-НКВС, з одного боку, та УПА, з іншого боку, у кінці 1944 р. призвели до того, що вже у перших місяцях 1945 р. депортація набула ознак активного й доволі масового процесу.

Отже, закономірно, що уповноваженим Ради у справах релігійних культів західних областей України у 1944-1946 рр. не вдавалося точно не те що висвітлити життя римо-католиків, але хоча б його зафіксувати. Міграційні зміни – це завжди складність, суперечність, неточності, тим паче, коли у кожному будинку є зброя, а запах ненависті перемішаний із запахом крові.

Та все ж наведемо, як підсумок, наступну статистику. Із західних областей України в процесі депортації 1944-1946 рр. було переселено до Польщі: з Тернопільської області – 74467 сімей у складі 233617 осіб; із Станіславської – 26568 сімей – 77930 осіб; із Львівської – 85235 сімей – 218711 осіб, з Дрогобицької – 40286 сімей – 115278 осіб. Всього із цих областей було переселено 226556 сімей у складі 645536 осіб [75]. З інших областей було депортовано польських

громадян: з Волинської – 20867 сімей – 64798 осіб, з Рівненської – 22128 сімей – 69075 осіб, з Чернівецької – 2993 сім'ї – 10573 особи. Сумарно із цих трьох областей у Польщу виїхало 45988 сімей у складі 144446 осіб [76]. А сума сумаріум усіх депортованих буде: 272544 сім'ї у складі 789982 особи. За національністю депортовані польські громадяни складали: 746993 – поляків, 30406 – жидів, 12581 – інших [77]. У цю останню категорію входили здебільшого змішані родини та польські цигани.

У чотирьох західних областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Тернопільській, Станіславській) залишилося від 150 до 250 тис. поляків римо-католицького віровизнання [78]. Все-таки, як бачимо, останні дані є приблизними.

Якщо ж підсумувати, скільки на кінець 1946 р. – початок 1947 р. в західних областях України залишилося діючих костьолів, римо-католицьких громад і духовенства, то цифри будуть значно відмінні і в кілька разів меншими.

До такого припущення спонукає конфесійний аналіз чисельності римо-католицьких віруючих на кінець 1946 – початок 1947 рр.

Отож, у Станіславській області налічувалося: 6 римо-католицьких громад, 2 ксьондзи, 5 діючих костьолів і приблизно 2000 віруючих. Щодо останнього, то жоден з обласних уповноважених не подає відомостей, пасивні це віруючі чи активні. Але той факт, що це була реальна фіксація кількості присутніх під час літургій, дає підстави вважати, що це число відповідає чисельності активних практикуючих віруючих. Та який був їхній відсоток до загального числа римо-католиків в області залишається під питанням.

У Львівській області налічувалося: 7 римо-католицьких громад, 8 ксьондзів, 4 черниці, 7 діючих костьолів і 20000 віруючих.

У Тернопільській області налічувалося: 10 римо-католицьких громад, 7 ксьондзів, 10 діючих костьолів і 3000 віруючих.

Отже, разом у західних областях України на початок 1947 р. налічувалося: 23 римо-католицькі громади, 17 ксьондзів, 4 черниці, 22 діючих костьоли і приблизно 25 тисяч активних практикуючих віруючих.

Якщо ці дані порівняти з даними на 1944 р., то побачимо, що Римо-Католицька Церква в Україні понесла величезні втрати, як, зрештою, й Українська Греко-Католицька Церква в Польщі. Загалом ці етноконфесійні трансформації зумовлені польсько-українською депортацією 1944-1946 рр., керованою Москвою, та збройним

протистоянням між українцями і поляками. Вони одночасно зменшили присутність римо-католицизму в Україні і автокефального православ'я та греко-католицизму в Польщі.

Література

1. Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4356. – Арк. 26.
2. Там само. – Арк. 27.
3. Сергійчук В. Трагедія українців в Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 234.
4. Там само.
5. Там само. – С. 236.
6. Там само. – С. 356.
7. Дані Головного Представника уряду УРСР у справах евакуації польських громадян О. Цоколя від 15.09.1946р. на ім'я Д. Коротченка під титулом „Звіт про проведену роботу Головного Представника уряду УРСР у справах евакуації польських громадян з території Західних областей України за період з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р". ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2610. – Арк. 191-196.
8. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх. – Перемишль – Львів, 2002. – С. 15.
9. Там само.
10. Там само. – С. 15-16.
11. Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у XX ст. – Львів, 2002. – С. 265.
12. Szczesniak A. B., Szota W.Z. Droga do nikond. Działalność organizacyi Ukraińskich Nacionalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – S. 214.
13. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Книга друга. – К., 1994. – С. 540.
14. Там само. – С. 29-31.
15. Використовуємо це число священиків з даних на 1941 р., котре подає K. Z. Nowakowski спираючись на Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP), Апостольської Адміністрації Лемківщини у статті „Administracja Apostolska Lemkowszczyny w latach 1939–1947". Polska–Ukraina. 1000 lat sasiedztwa. T. 3. – Przemysl, 1996. – S. 233.
16. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх. – Перемишль – Львів, 2002. – С. 22.
17. Там само. – С. 32-33.
18. Wojewoda Zbigniew. Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989. – Kraków, 1994. – S. 32.
19. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх. – Перемишль – Львів, 2002. – С. 243. Хоч він же на 249 с. подає число 67 греко-католицьких священиків Перемишльської єпархії, що були знищені у згаданий період, але число 41 священика, вбитого на території Польщі, підтверджено ще

раз. Натомість Євген Місило у „Греко-Католицька Церква в Польщі (1944–1947)" // Варшавські україністознавчі записки1. – (1989) 210 та у Akcja "Wisla": Dokumenty. – Warszawa, 1993 – твердить, що від рук підпільних формувань АК і Батальйонів Хлопських в часі депортації загинуло 24 греко-католицьких і православних священики. Цю цифру використовує й Богдан Боцюрків у „Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів, 2005. – С. 182. Пор.: О. Ігор Гарасим. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945–1985)//Зустрічі. – Варшава, 1990. – № 5-6. – С. 22, наводить число 39 священиків, що стали жертвами польського підпілля у 1943–1947 р. А Ян Лукашов у Walki polsko-ukraińskie 1943–1947//Zeszyty Historyczne. Z. 90. – Paryź, 1989. – S. 191 для періоду 1945–1946 рр. зазначає, що загинуло 35 або 48 греко-католицьких священиків і 3 православних.

20. Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3 – Przemysl, 1996. – S. 243. Пор.: Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 – Przemysl, 1998. – S. 347.
21. Там само. – С. 244-245.
22. Там само. – С. 245.
23. Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 –S. 352.
24. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх. – Перемишль – Львів, 2002. – С. 246-247.
25. Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 –S. 348-350.
26. Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 –S. 351.
27. Ziółkowski M. Gdrie jest Kościół, tam jest nasza dusza, tam jest i nasz Naród. Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Swiętego. – London, 1989. – S. 152.
28. Там само. – С. 153.
29. Горний М. Українська інтелігенція... – С. 248. Див.: Хомський церковний народний календар на 1943–1944 рр. – Холм: Свята Данилова Гора. – С. 41.
30. Горний М. Українська інтелігенція... – С. 256.
31. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 393. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 25.
32. Борщевич В. Доля священиків УАПЦ Волині у 1944–1950 рр. – Луцьк, 1997. – С. 52.
33. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 9401. – Оп. 2. – Д. 64. – С. 379-384.
34. Білас І. Репресивно... Книга друга. – С. 587.
35. Korda Ł. Działalność polskiego duckowieństwa katolickiego w ZSRR (1945–1980) // Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego. – London, 1989. – S. 167. Див.: J. Czerniakiewicz. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948. Warszawa, 1987. – S. 47.
36. Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4. –S. 390.
37. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1640. – Арк. 16.
38. Там само. – Арк. 95.

39.Там само. – Арк. 171.
40.Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф.Р. 1332. – Оп. 2 – Спр. 6. – Арк. 42.
41.ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 449. – Арк. 139.
42.ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 40.
43.ДАЛО. – Ф.Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 48.
44.Там само. – Арк. 59.
45.Там само. – Арк. 57.
46.ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 68.
47.Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 78.
48.ДАТО. – Ф. П. 3241. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 22.
49.ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 79.
50.ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 608. – Арк. 5-6. Як бачимо з цих даних, попередньо наведена статистика обласного уповноваженого щодо чернецтва, а власне, жіночого, була не точною. Натомість дані, виявлені в безпосередній акції депортації, яка була контрольована відповідними органами, а відносно духовних осіб – уповноваженим у справах релігійних культів, заслуговують на значно більшу довіру.
51.ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1454. – Арк. 9-15.
52.Там само. – Арк. 57-58.
53.ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 38.
54.ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1454. – Арк. 34.
55.Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 538. – Арк. 7.
56.ДАІФО. – Ф. Р.388. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 111-112.
57.ДАІФО. – Ф. Р.388 сч. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 17-18.
58.ДАІФО. – Ф. Р.388сч. – Оп. 2. – Спр.38. – Арк. 11.
59.ДАІФО. – Ф. Р.388. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 111-112.
60.ДАІФО. – Ф. Р.388. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 39-41.
61.ДАІФО. – Ф. Р.388. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 41.
62.Там само.
63.Горний М. Українська інтелігенція... – С. 257.
64.Там само. – С. 258.
65.Козак М. Пом'яни... – С. 14-15.
66.Там само. – С. 15.
67.Там само. – С. 16.
68.І. Білас. Репресивно... Книга перша. – С. 228-229.
69.Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3 –S. 237.
70.Там само. – С. 240.
71.ДАТО. – Ф. П. 25. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8-9. Див.: С. Ткачов. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр.. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль, 1997. – С. 109-110.

72.Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль, 1997. – С. 112-113. Див.: Archiwum Wschodni. Ośrodek Karta. – II. – 2027. – S. 5.
73.Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль, 1997. – С. 150. Див.: I.Juzwa. Po 50-ciu latach w Zaleszczykach i Czerwonogradzie//Biuletyn informacyjny Ogólnopolskiego okręgu zołnierzy AK obszaru Lwowskiego. – Kraków, 1994. – № 12/49. – S. 5.
74.ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1466. – Арк. 44-46.
75.Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 листопада 1996 р. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 257.
76.Ткачов С. Польсько-український трансфер... – С. 91.
77.Там само.
78.G. Hryciuk. J. Stoćkyj. Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy. – Lublin, 2000. – S. 62. Українські дані щодо кількості переселенців не збігаються з польськими даними. Так, наприклад, Я. Чернякевич подає, що з Тернопільської області пересилилися до Польщі 213026 осіб: J.Czerniakiewicz. Repatriacja ludnośći polskiej z ZSRR 1944–1948. – W-wa, 1987. – S. 134. Інший польський вчений П.Еберхардт називає цифру 229,7 тисяч поляків, котрих було депортовано з Тернопільщини: P.Eberchardt. Przemiany narodowiosciowe na Ukraine XX wieku. – W-wa, 1994. – S. 173. Також, за даними польських районних уповноважених уряду Польської республіки у справах евакуації польського населення, за період 1944-1946 рр. було евакуйовано (дані по трьох областях): з Львівської області – 257929 поляків, 17265 жидів, 5423 інших національностей; із Станіславської – 99616 поляків, 2218 жидів, 2579 інших; з Тернопільської – 254348 поляків, 4119 жидів, 10157 інших; разом по областях: 611893 поляки, 23602 жидів, 10157 інших; сумарна сума становить 645652. Джерело: Archiwum Akt Nowych, sygn. Rejonowy Pelnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludnosci Polskiej. – T. – 3-6. Див. Також: Grzegorz Hryciuk, Jarosław Stockyj. Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy. – S. 109. Як бачимо, В. Сергійчук подає, що з цих трьох областей було депортовано у Польщу 530258 поляків, зрештою, він же у тій же зазначеній праці твердить, що відмовилися пересилитися з УРСР до Польщі 13573 особи, а це щонайменше у десять раз менше ніж у польській історіографії.